

Egyetemi és főiskolai könyvtárak építési kérdései

SALLAI István

Az egyetemi és főiskolai könyvtárak 1975. szeptemberében tartott konferenciájának ajánlásai (1), az egyetemi könyvtárak fejlesztési irányelvei (2), a főiskolai könyvtárak fejlesztésére vonatkozó irányelvek (3), Csüry István tanulmányai (Egyetemi modell - könyvtári modell, A könyvtár helye és szerepe a megújuló egyetemi oktatás rendszerében) (4-5) mélyrehatóan és világosan vázolták a felsőoktatási intézményeink szerkezetére, működésére vonatkozó elveket és funkcionális követelményeket. Főleges dolog volna mindezek megisméltése. Ezért a következőkben arra törekszem, hogy a forrásokból csupán azokat az iránymutatásokat emeljem ki, amelyeknek közvetlen hatásuk lehet a könyvtár elhelyezésére, építésére, az épület funkcionális tagolódására és berendezésére. Az a célom, hogy egy szűkre fogott magyar helyzetkép bemutatása után vázoljam azokat az alapelveket és építési irányelveket, amelyeket figyelembe kell venni, ha valamely felsőoktatási intézmény könyvtárát megtervezni vagy bővíteni kívánjuk. E munka során elkerülhetetlen, hogy szembenézzünk azokkal a mérőszámokkal - normákkal -, amelyek segítségével megítélhetjük: mekkora alapterületű legyen az épület, illetve annak egyes részei.

Ugy érzem, hogy a felsőoktatási könyvtárak ma könyvtárügyünk legfontosabb területét alkotják, építési és norma-kérdéseik azonban eddig meglehetősen háttérbe szorultak.

Már 1950-ben megkezdődött az egyetemi könyvtárak tárgyi és személyi fejlesztése. Az 1959-ben Szegeden megtartott egyetemi könyvtári konferencia (6) érdeklődésének középpontjába az egyetemi könyvtárak és a fenntartó egyetemek kapcsolatainak korszerű megfogalmazása került. 1960-tól kezdve a könyvtárak, ahol lehetett, felújították olvasótermeiket, s bár korlátozott mértékben, de szabadpolcos részlegeket alakítottak ki, igényesebb katalógusrendszereket építettek ki, új tájékoztatói szolgáltatásokat vezettek be, fotólaboratóriumokat, reprográfiai részlegeket szerveztek.

"Az elért fejlődés ellenére egyetemi könyvtáraink nem tudtak lépést tartani intézményeink rohamos fejlődésével, fokozódott az ellentmondás a könyvtárak korlátozott lehetőségei és a felsőoktatás gyorsütemű fejlődése között. Az egyetemi hallgatók létszáma 1954-ig folyamatosan növekedett, viszonylag rövid időn belül a háboru előttinek többszörösére emelkedett és ezzel párhuzamosan jelentékenyen megduzzadt az oktatási létszám is. Ugyanakkor a könyvtárak olvasói férőhelyeinek száma a legtöbb könyvtár esetében stagnált." (2)

Egyetemi könyvtáraink alig egy-két kivétellel (ilyen pl. a Nehézipari Műszaki Egyetem Központi Könyvtára Miskolcon) mind a raktározás, mind az olvasók elhelyezése, mind pedig az új szolgáltatások bevezetése szempontjából szinte a teljes lehetetlenülés állapotában vannak. Néhány új főiskola könyvtárától eltekintve főiskolai könyvtáraink is osztoznak az egyetemi könyvtáraink sorsában.

"A MM. által 1966-ban végzett felmérés az olvasótermi férőhelyek relatív csökkenését mutatta ki. Az ELTE-n pl. 1955-ben a könyvtár a nappali hallgatók 5%-át, 1966-ban már csak 4%-át tudta befogadni. Még súlyosabb a helyzet a Budapesti Műszaki Egyetemen, ahol 1965-ben a nappali hallgatóknak már csak 3, 5%-a használhatta egyidejűleg az olvasótermet." (2)

Az idézett néhány mondat már rávilágít a helyzet súlyosságára, művelődéspolitikánk egyik leglényegesebb területén. Ennek ellenére sem mondhatjuk, hogy a magyar könyvtári szakirodalom sokat foglalkozott volna az egyetemi és főiskolai könyvtárak építési kérdéseivel, sőt ami a kívánatos építési standardokat, normákat illeti, ezekkel szinte egyáltalán nem.

Lényegesnek tartom annak megemlítését, hogy a magyar és - az itt terjedelmi okokból nem ismertetett - nemzetközi normák egybevetése rámutat a mi elmaradottságunkra, ám óvatosságra int a külföldön alkalmazott normák átvétele tekintetében. A normaképzés végül is döntés dolga. A javasolt irányszámokat gondos mérlegelés után kell finomítani, a végleges mérőszámok csak a későbbi viták alapján alakulhatnak ki tartósabb érvénnyel.

A 70-es évek elejére átalakult a magyar felsőoktatásügy szerkezete.(7) A mezőgazdasági főiskolák egyetemmé, a művészeti főiskolák és a Testnevelési Főiskola egyetemi jellegű intézménnyé alakultak. Nagyszámu technikum vált főiskolává vagy valamelyik egyetem, főiskola kihelyezett tagozatává, emellett új kihelyezett tagozatok jöttek létre. 1974-es adatok szerint egyetemeink száma 18-ra emelkedett, 5 egyetemi jellegű főiskola, 21 főiskola és 17 egyetemi és főiskolai kihelyezett tagozat alakult. Napjainkban Magyarországon 61 felsőoktatási intézmény van.

Az egyetemi könyvtárak nem tudtak lépést tartani anyaintézetük rohamos növekedésével. Szervezeti fejlődésük sok vonatkozásban eltér a nemzetközi irányzattól. Egyetemeinken megmaradt a tanszéki és a központi könyvtárak szervezeti kettőssége: például a József Attila Tudományegyetemen 64 tanszék, a Budapesti Műszaki Egyetemen 100 tanszék van, kb. ugyanennyi könyvtárral. A központi és a tanszéki könyvtárak különállása is megmaradt. Egyetemi és főiskolai könyvtáraink az olvasóknak csak kis százalékát tudják befogadni olvasótermükbe és ellátni szabadpolcon hozzáférhető irodalommal. A Hiller István által adott helyzetkép meglehetősen elszomorító. (8) A JATE központi könyvtáráról pl. ezt írja: "Helyiségei jelenleg nem elegendőek, annak ellenére, hogy a közlekedő folyosókat beépítették raktár céljaira. Az olvasótermi férőhely a beiratkozott olvasókkal számolva 2,9%-ra csökkent. Még minimálisan 180 olvasóhelyre lenne szükség... az olvasóteremben csak kurrens anyagot helyeznek el. Szolgálati helyiségeik tulsufoltak."

A Kossuth Lajos Tudományegyetem könyvtára sokat tett azért, hogy szervezeti téren korszerű elveket alkalmazzon: pl. a Kémiai Tanszéki

Csoport és a Központi Könyvtár között szerződés jött létre tanszékcsoporti könyvtár (lényegében kihelyezett szakrészleg) létesítésére és közös fenntartására. (4) Az ilyen és ehhez hasonló reformok miatt a könyvtár mint viszonylag jól ellátott intézmény él a köztudatban. Hiller felmérése szerint azonban "olvasótermi férőhelyek szempontjából az országos átlag alatt marad... legalább 250 új olvasótermi férőhelyre lenne szükség, de ez nem biztosítható... viszonylag sok a túlszűfolt szolgálati helyiség... a raktárak zsúfoltsága a gyarapítás teljes leállításával fenyeget... csak korlátozott számú olvasót tudnak ellátni. Így a könyvtár feladatait és szolgáltatásait teljes egészében nem tudja ellátni."

A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtáráról pedig ezt írja: "Ahol (a 100 tanszék) külön helyiséggel rendelkezik, ott is rendeltetés-szerű működést nem biztosító alapterület az általános (pl. 5000 kötet raktározása, könyvtáros munkahelye kb. 20 m²-es helyiségben). Az egy hallgatóra és egyetemi alkalmazottra jutó könyvtári alapterület 0,299 m²/fő... 700 új olvasótermi férőhelyre lenne szükség, a jövőben az állomány elhelyezéséről nem tudnak gondoskodni. Egy könyvtári alkalmazottra jutó munkaterület 5,5 m²/fő. Ugyancsak Hiller Istvánt idézzük a Semmelweis Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtárának helyzetéről: "A több, mint 2000 beiratkozott olvasóhoz képest az 50 olvasótermi férőhely rendkívül kevés... csak a kurrens folyóiratok és kevés könyv tárolására van lehetőség az olvasóteremben... az állomány elhelyezéséről a jövőben nem tudnak gondoskodni." (8)

A helyzet alapján valóban nem mondhatjuk, hogy a könyvtár a felsőoktatásunk tengelyébe került, következésképpen - ellentétben a reformtörekvésekkel - a felsőoktatási intézmények módszere ma is az előadás és a tankönyvből (jegyzetből) való tanulás. A hallgatóknak alig van módjuk arra, hogy megtanuljanak önállóan kutatni. A legtöbbjük elemi könyvtári és bibliográfiai műveltség nélkül kezdi meg pályáját, nem tudja követni a szakmájában bekövetkezett változásokat. Pedig a megfelelő könyvtár nélküli egyetem metodikai téren alig haladhatja meg a középiskolai színvonalat.

A legmostohább helyzetben azok a kihelyezett tagozatok vannak, amelyek a kellő könyvtári háttér nélküli kisvárosokban emelkedtek főiskolai szintre alacsonyabb szintű oktatási intézményekből. (Csehszlovákiában és Bulgáriában a felsőoktatási intézményeket általában nagyobb városokba telepítették, ahol az intézmény könyvtárán kívül egyéb könyvtárak is találhatóak.) A kihelyezett tagozatok lehetséges olvasóinak átlagosan 600 a száma. Egyébként a kihelyezett tagozatok annyira kis intézmények, hogy még a hallgatók oktatásával kapcsolatos feladataikat sem tudják kielégítően ellátni.

Egyetemi és főiskolai könyvtáraink nagy része mindenképp a szűkös alapterülete miatt nem képes funkcióit betölteni. Az egyetemi könyvtárak közül hatnak az alapterülete nem, vagy alig éri el az 500 m²-t. Az egy lehetséges olvasóra jutó alapterület országos átlaga 0,6 m². Tíz főiskolánk, illetve kihelyezett tagozatunk könyvtárának alapterülete van 100 m² alatt, ezekben egy potenciális olvasóra 0,2-0,3 m² alapterület jut. Alig akad ország, ahol az olvasói ülőhelyek aránya ilyen alacsony: az egyetemi könyvtárakban átlagosan 5%, a főiskolai könyvtárakban 4% alatt marad.

Az 1956-os könyvtári törvényerejű rendelet, az egyetemi könyvtárak 1959. évben tartott első konferenciája, majd az 1962-ben kiadott miniszeri utasítás az egyetemi könyvtárak szervezeti és működési szabályzatáról egy-egy fontos állomása volt az egyetemi könyvtárügy fejlődésének.

"Tudatosították és kodifikálták azokat a viszonyokat, amelyeket a könyvtárak - jórészt helyi erőfeszítések révén - a felszabadulás előtti el-esett, korszerűtlen állapotukhoz képest elértek. Kimondatott a hazai könyvtárfejlődésben korszakot jelző alapelv, hogy az egyetemeken különböző könyvtári funkcionális egységeket alkotnak..." - írja Csüry István az "Egyetemi modell - könyvtári modell" c. tanulmányában (4). Azt is megállapítja azonban, hogy a hálózati tagkönyvtárak szervezeti-felügyeleti különállása megmarad.

A könyvtári munka mai szerepére így mutat rá: "Megszűnőben van az oktatás és kutatás, tanulás és tanítás... különállása, a vizsgai memorizálás gályarabsága, a professzor és a hallgató elidegenült viszonya, születőben egy új egyetemi metodika, amely munkatársként a közös munkában egyesíti a pedagógiai folyamat résztvevőit." ... "Ha új egyetemeket építünk (természetesen a modern szovjet és amerikai egyetemi könyvtárak szervezetét és építészeti megoldását véve alapul), a gyűjteményképzés, a centralizáció és decentralizáció összes problémái a központi könyvtár tagolódásának, az intézmény közlekedési csomópontján való elhelyezésének s legfeljebb még a tanári szobák kézikönyvekkel való ellátásának problémájává zsugorodnának."

Csüry István jellemzi az oktató és a hallgató közötti új viszonyt. Megváltozik - demokratizálódik - az oktatók és a hallgatók viszonya: "A hallgató mint önálló szellemi munkás, tanulmányainak klasszikus színtere a könyvtár, mégpedig nemcsak műhelyként, mint a könyvek és információk eszközeinek gyűjteménye, hanem a szellemi társasélet tüzhelyeként is, ahol társaival, tanáraival és a tájékoztató könyvtárosokkal ismereteket, véleményeket cserél."

Az egyetemi oktatási rendszerben "az egyetemi oktató munkaidejének jelentős hányadát ma olyan tevékenységformákra fordítja, amelyek sajátos könyvtári tevékenységekkel helyettesíthetők. Ilyen pl. a prelegálás, a hagyományos előadások tekintélyes része, amely tankönyvvel és irodalom olvasásával minőségi veszteség nélkül helyettesíthető. Ilyen a tanulás és a dolgozatkészítés során szükséges kalauzoló és konzultáló munka jelentékeny része, amely a könyvtárak szaktudományos specialistáira (szakreferenseire) áthárítható." (5)

Az egyetemi és főiskolai könyvtárak II. országos konferenciájának ajánlásai (1) összefoglalják azokat az alapelveket, amelyek a könyvtárépítés számára is hasznosíthatók. Ezek közül a legfontosabbak:

"A felsőoktatás korszerűsítésének megvalósulásában növekvő és magasabb szintű feladatok várnak a könyvtárakra. Tevékenységüknek úgy kell az oktató-nevelő munkához kapcsolódnia, azt kiegészítenie, hogy a rájuk háruló feladatokat sajátos könyvtári eszközökkel, de az egyetemi képzéshez tartalmilag igazodva és az oktatási célokat, az oktatási munka sajátos szemléletét és felelősségét vállalva lássák el.

Az egyetemi könyvtári állomány kialakításában fokozott gondot kell fordítani a tanulmányi munka szakirodalmi ellátásának teljes és zökkenőmentes biztosítására, egyfelől az egyetemi oktatók és a könyvtárosok szoros munkakapcsolata, másfelől a központi könyvtár és a tanszéki, intézeti stb. könyvtárak tevékenységének összehangolása alapján.

A felsőoktatás módszereinek korszerűsítése előtérbe helyezi a hallgatók önálló munkára nevelését, ennek során azoknak a készségeknek a kialakítását, amelyek képessé teszik a hallgatókat az önképzésre az új ismeretek nyomon követésére. E képzési cél megvalósítása korszerű tanulmányi műhelyként szolgáló könyvtári környezetet (széles körű szabadpolcos használati módon, gazdag szakkézíkönyvtárakat stb.) feltételez, amelyek létrehozására - a távlati tervek kidolgozása mellett - minden felsőoktatási intézménynek már a jelenben is törekednie kell. . . "

Az ajánlások javasolják továbbá annak az elvnek a kimondását, hogy az új alapítású vagy új épületbe költöző egyetemeken és főiskolákon csupán egy könyvtári szervezet létesíthető, mert csak így lehet biztosítani az erőforrások gazdaságos koncentrálását, a komplex kutatások szolgálatát, az országos és nemzetközi informatív szolgáltatások közvetítését, a számítógépek és egyéb technikák alkalmazását az információs szolgálatban.

Az általános építési irányelvek tekintetében a két intézménytípus (egyetemi és főiskolai könyvtár) nagyjából azonosnak tekinthető, legfeljebb az arányokban mutatkozik nagyobb eltérés. A különbségek mindenekelőtt az eltérő normákban fejeződnek ki.

Az egyetem (egyetemi jellegű főiskola) a legmagasabb szintű elméleti képzést nyújtja, a főiskola üzemmérnöki szintű gyakorlati szakembereket képző intézmény. (3)

A könyvtár helyére vonatkozó döntő szempont, hogy a könyvtár legyen az egyetem (főiskola) épületének központi részében, de a későbbi bővítés lehetőségének fenntartásával. Ha az egyetem külön egyetemi városrészben (campuson) épül, a könyvtár kerüljön a legfontosabb utvonalak metszéspontjába, az előadótermek, tudományos intézetek és diákok közelébe.

A régebben épült egyetemi könyvtárak a klasszikus hármastagoltság elvei szerint szerveződtek (raktár, szolgálati helyiségek, az olvasószolgálat terei), a legnagyobb változást az építési elvekben a szakrészlegek megjelenése hozza. Bár a mi viszonyaink mellett a régi értelemben vett raktár továbbra is megmarad, és különösen a régi egyetemeink központi könyvtárában változatlanul hangsúlyos részt képez, az állomány alaki sajátosságai szerint szervezett olvasótermek (könyvek, folyóiratok olvasótermei) helyett olyan szakrészlegek létrehozása kívánatos, amelyekben a kérdéses szakkönyv- és folyóirat (mikrofilm, audiovizuális stb.) anyag együtt van. Minden szakrészleghöz csatlakozik egy-egy helyiség a szakreferens számára.

Kívánatos, hogy a jövőben épülő egyetemi könyvtárak lehetőleg moduláris épületek legyenek.

Ami a költségeket illeti, a moduláris tervezés kevésbé gazdaságos a kutatás céljaira szánt nagy gyűjtemény esetében, minthogy az olyan épület tere eleve olyan hatalmas gyűjteményt testeket foglal magába, amelyeket előreláthatólag nem mozgatnak. Ebben az esetben tehát olcsóbb az önhordó szerkezetű sokszintes raktár, mint az olvasói térbe olvasztott moduláris raktár. De azt is figyelembe kell venni, hogy a rögzített funkciójú könyv-

tár igen körülményesen bővíthető, sokszor csak az egész belső tér gyökeres átalakítása árán. Ezért a rögzített funkcióju épületek tervét már eleve úgy kell elkészíteni, hogy tartalék raktárterek álljanak rendelkezésre az egyre növekvő állomány, valamint tartalék olvasói helyek a növekvő olvasói létszám elhelyezésére.

A történetileg kialakult, nagy állományu, folyószám szerint raktározó könyvtárak kivételével lehetőleg kerüljük a rögzített funkcióju könyvtárak létrehozását. Régi egyetemi könyvtár új épületbe történő áttelepítése esetén ajánlatos a régi anyagát lezárni és a könyvtárat az új felfogás szerint működtetni.

A moduláris épületekben - eltekintve a lépcsőházaktól és a liftektől, valamint az ezekhez közvetlenül kapcsolódó szolgálati magtól és vizesblokk-tól - minden terület átalakítható.

Bár a moduláris épület az erősebb, vastagabb födémekek és a nélkülözhetetlen légkondicionálás miatt drágább, mint a hagyományos - azonban könnyen bővíthető, következésképpen nem kell olyan mértékben tartalék területeket tervezni számára, mint a hagyományos épületekhez. A szerény méretű moduláris épület nem lesz lényegesen drágább, mint a hagyományos, nem is szólva arról, hogy amíg a hagyományos rögzített funkcióju épületet legfeljebb 25 évre, a moduláris épületet 50, esetleg 100 évre lehet előre megtervezni. A moduláris könyvtár szakaszosan, szabályos időközökben építhető, s amint az új épületrész megnyílik, elfogadható anélkül, hogy az eredeti épületet át kellene alakítani.

Végül: A rögzített funkcióju épület létrehozása azért is kockázatos, mert a jövőbeli funkciókat valójában csak prognosztizálni lehet és nem meghatározni. Egy valóban flexibilis épülethez hozzá lehet építeni, anélkül, hogy azt esztétikai szempontból tönkretennénk. Súlyos hiba volna egy építészeti gyöngyszem létrehozása, azon az áron, hogy a bővítés annak esztétikai szempontból ártani fog.

A szabadpolc kérdésében lényeges hangsúlyeltolódás tanui vagyunk. Amíg régebben csupán a különösen aktuális, gyakran használt állományrészeket (tájékoztató kézikönyvtári műveket) rakták szabadpolcra, a modern gyakorlat értelmében a könyvtár teljes kurrens anyagát szabadpolcra helyezik. Csak a ritkán keresett, elavult vagy különösen féltett irodalom (ami egyébként az egyetemi könyvtárak állományának elég jelentős részét alkotja) kerül zárt raktárba.

A következőkben néhány észrevételt teszünk a könyvtár funkcionális rendjére (megjegyezzük azonban, hogy a funkcionális összefüggéseket végleges érvénnyel csak a tervezéskor lehet megállapítani). Eltekintve a nagyobb épületekben szükséges külön szolgálati bejáráttól, az anyagszállítás céljára rendszeresített bejáráttól, valamint a vészkijáráttól, a könyvtárnak egyetlen jól ellenőrzött bejárata legyen. A bejárat az előtérbe vezessen. Itt van az eltávozókat ellenőrző (külső) ellenőrzési pont, a ruhatár (kisebb könyvtárak esetén zárható szekrényes, fiókos, önkiszolgáló ruhatár), innen nyílnak a mosdók és - ha a könyvtárnak van ilyen - az előadóterem.

Az előtér folytatása rendszerint az elosztó tér (hall). Itt vannak a könyvtár kiállításai, innen nyílik a lépcsőház, a liftekkal, ez az olvasó pihenő, dohányzó és társalgó helye. Egy elkülönülő sarka helyet adhat a büfének és a kávézónak. Ha az olvasó nem kívánja igénybe venni a könyvtár tájékoztató apparátusát, innen közvetlenül elérheti az olvasói tereket.

A külső zajok és a dohányfüst kirekesztése miatt előnyösebb, ha az elosztó teret lengőajtó és üvegfal választja el a könyvtár tájékoztató szolgálatától és a kölcsönzöhelyiségektől.

Ha a könyvtár kölcsönzési anyagot is tartalmazó nagy központi raktárt tart fenn, a pult a raktárra támaszkodik, vagy oda vezet a könyvlift, illetve ez a szállítószalag végállomása. A tájékoztatás terében helyezkednek el a könyvtár katalógusszekrényei, referens kézikönyvtára az olvasóhelyekkel, a bibliográfiai és az egyéb segédeszközök. A tájékoztató részleg - katalógusaival, kartotékaival - álljon közvetlen kapcsolatban a könyvtár gyarapító és feldolgozó részlegeivel is. (A könyvtárak munkaviszonyai nehezen engedik meg az olvasói és a teljes szolgálati katalógus párhuzamos fenntartását.) A másolóüzem és a fordítóiroda szintén kapcsolódik a tájékoztatás teréhez. A könyvtár a szakrészleges kialakítás mértéke szerint decentralizálhatja a tájékoztató szolgálatot, azonban maradjon meg a központi tájékoztatás a betürendes katalógusokkal és egy általános kézikönyvtárral.

Minthogy a könyvtárnak talán a legértékesebb területe a földszint, a gyarapítási és a feldolgozó részleget csak nagy horizontális kiterjedésű épületek esetén kívánatos idehelyezni. Egyébként olyan szolgálati lifteket kell tervezetni, amelyek a katalógusteret közvetlenül összekapcsolják a gyarapítás és a feldolgozás helyiségeivel.

A modern egyetemi és főiskolai könyvtár szive a tájékoztató részleg és ehhez kapcsolódhat az egyes szakrészlegekben elhelyezett, szakreferensek köré épülő decentralizált tájékoztató apparátus.

A felsőoktatási intézmény könyvtárának az említett tájékoztató részleg mellett a legtágabb és a könyvtár alapterületének tulnyomó többségét a szakrészlegek által elfoglalt összefüggő flexibilis térrendszer teszi. Nagy horizontális kiterjedésű épület esetén e térrendszer lehet egy szinten, szakrészlegenként és az egyes szakrészlegeken belül butorokkal tagolva (szabadpolcos állomány, olvasói tér és kutatási tér). Ha a könyvtár függőlegesen tagolódik, az egyes szakrészlegek emeletenként - esetleg párosával - helyezkedhetnek el. A leglátogatottabb szakrészlegeket kívánatos a tájékoztató részleg mögött vagy mellett, a földszinten elhelyezni.

A szakrészlegek általában elkülönítik a prézens és a kölcsönzési anyagot, de ezek egybeosztva is elhelyezhetők. A szakrészlegekhez közvetlenül kapcsolódjanak a kutatói helyek, mégpedig vagy kutatófülkék formájában, vagy egységes térrészt alkotva, nagyobb, esetleg polcokkal kombinált asztalokkal.

A főiskolai vagy egyetemi könyvtár méreteinek meghatározásakor figyelembe kell venni a könyvtár környezetét: "a nagyobb szakkönyvtárakat, muzeumi, iskolai, egyetemi könyvtárakat, sőt a fejlettebb, gazdagabb gyűjteményű közművelődési könyvtárakat is. Ha például a könyvtár székhelyén jól kiépített, gazdag gyűjteményű közművelődési könyvtár van, a főiskolai (egyetemi) könyvtárnak kevésbé kell gondoskodnia a "falakon kívüli" közönség könyvtári igényeinek kielégítéséről, ha azonban a könyvtári környezet szegényes, az egyetemi (főiskolai) könyvtárnak megfelelő nyilvános szolgálatot kell ellátnia (9).

Uj épületet csak abban az esetben szabad létrehozni, ha az megfelel a tervezett funkcióknak. Ha a fenntartó kényszerhelyzetbe kerül és anyagi

ereje csak norma alatti épületekre futja, szakaszosan építhető könyvtárat tervezen.

NÉHÁNY FONTOSABB NORMA

Amikor a könyvtárépület bővítése vagy új könyvtárépület emelése aktuálissá válik, a könyvtár vezetőjének rendszerint nyilatkoznia kell a könyvtár szükséges nagysága, belső tereinek megoszlása tekintetében, tehát programvázlatot kell adnia. Szüksége van tehát valamiféle normákra, amelyek a szükséges terület kiszámításához támpontot adnak. A magyar helyzet és a nemzetközi szakirodalom alapján a következőkben javasolt normák csupán alsó értékek, tehát így veendő figyelembe. A normák általában csak az egyetemeken oktató-nevelő tevékenységével kapcsolatos könyvtári feladatokat kívánják kielégíteni, azonban számolnak az oktató-személyzet és a végzős növendékek kutatási szükségleteinek kielégítésével is. Az alsó értékek és a példaként közölt minták nem arra szolgálnak, hogy csupán ezekre támaszkodva állítsunk össze valamely könyvtári építési programot, vagy esetleg felépítsünk egy-egy könyvtárat. Már itt szeretném leszögezni, hogy a tervezési programot mindig a könyvtár meglévő és kívánatos szolgáltatásainak és a fenntartó anyagi lehetőségeinek számbavételével, egyedileg kell elkészíteni.

Egy szakmailag megvitatott és kiérlelt normatíva - aminek alapját képezheti ez az összeállítás - arra szolgál, hogy még a tervezés előtt adjon segítséget a könyvtár fenntartója és igazgatója számára a szükséges alapterület kiszámítására. A jelen összeállítás ezért tartalmaz olyan minimumokat, amelyek alapján felbecsülhető, hogy mekkora a nélkülözhetetlen állomány, a leültetendő igénybevevők aránya, valamint az alapfunkcióhoz feltétlenül szükséges működési létszám. Végül ún. elhelyezési normákat is tartalmaz, amelyek alapján megállapítható az elhelyezendő könyvek alapterületi igénye a különféle raktározási módok alkalmazása esetén, továbbá eldönthető, hogy egy-egy olvasóhelynek mekkora a térszükséglete, stb.

Akár az ülőhelyek, akár a szabadpolcos elhelyezés tekintetében kíséreltünk meg normákat kialakítani, ezeket mindenütt a felsőoktatási intézmények által világszerte kialakított nemzetközi normatívák alapján állítottuk fel. Semmi esetre sem próbálunk meg közművelődési normákat alkalmazni a felsőoktatási intézmények könyvtáraitra.

Mivel a magyar felsőoktatási könyvtárak befogadóképessége fejlettebb országok intézményeivel összehasonlítva alacsony, olyan normatívákat javasolunk, amelyek szerények ugyan, de a könyvtár korszerű működését lehetővé teszik, s némi támpontot adnak a tervezéshez, vagy bővítéshez. A konkrét tervezési programot a felsőoktatási könyvtárak esetében a várható funkciók figyelembevételével a könyvtár ill. a beruházó maga dolgozza ki.

Az épületnagyság kiszámítása az elhelyezendő állomány, az olvasók száma és a szolgáltatások alapján történik, a szükséges helyiségek térigényének egyenkénti megállapításával, majd ezek összegezésével.

Az egyetemi könyvtárak belső tereinek kialakítását számos tényező befolyásolja (az állomány, szolgáltatási rendszer stb.). Közülük talán a legfontosabb az a használói tábor, amelynek számára az egyetemi könyvtárat létrehozták. Ezt fejezi ki a lehetséges (potenciális) olvasótábor fogalma. A nemzetközi paraméterek többnyire erre utalnak, s a hallgatólétszámot és az oktatólétszámot együttesen jelentik. A lehetséges (potenciális) olvasók számát a felsőoktatási intézmény teljes személyzete, a nappali és az esti hallgatók száma adja. Ehhez számíthatjuk - a szovjet gyakorlat alapján - még a levelező hallgatók kb. 20%-át, és ha a könyvtár nyilvános szolgálatot is ellát, hozzávehetjük még a könyvtár gyakorlata alapján számított rendszeres igénybevevők mennyiségét is.

Egyetemeinken az egy lehetséges olvasóra eső alapterület - mint már említettük - $0,55 \text{ m}^2$, a műszaki főiskolákon $0,18 \text{ m}^2$, a tanárképző főiskolák esetében $0,23 \text{ m}^2$. A Kossuth Lajos Tudományegyetemen $1,18$, a Nehézipari Műszaki Egyetemen $1,6 \text{ m}^2$ jut egy lehetséges használóra.

A magyar egyetemek az elemzés alapján kiszámított alapterületi szükségletüket a következő számítással ellenőrizhetik:

Nagyobb tudományegyetemek esetében (5000 vagy nagyobb létszámú használó) $1,60 \text{ m}^2$ egy lehetséges használóra, kisebb tudományegyetem esetében $1,80 \text{ m}^2$ egy lehetséges használóra.

Nagyobb "alkalmazott tudományi" (műszaki, orvostudományi stb) jellegű egyetem esetében $1,50 \text{ m}^2$, kisebb (2000 vagy az alatti) lehetséges létszámú "alkalmazott tudományi" egyetem esetében $1,60 \text{ m}^2$ a szükséglet egy lehetséges használóra.

Ugyanezek a mutatók a főiskoláknál így alakulhatnak:

Társadalomtudományi-, természettudományi "alkalmazotti tudományi" jellegű főiskola 2000 lehetséges használóra: $1,6 \text{ m}^2$, "alkalmazotti tudományi" jellegű 2000 lehetséges használóra $1,50 \text{ m}^2$, kevesebb használóra $1,60 \text{ m}^2$ személyenként.

Az eltérés a társadalomtudományi és az "alkalmazott tudományi" jellegű felsőoktatási intézmények között abban mutatkozik meg, hogy az előbbieknél a laboratóriumokat is jórészt a könyvtár helyettesíti, emiatt nagyobb a könyvtárak igénybevétele.

A moduláris épület általános adatai. Ha az épület moduláris szerkezetű, úgy kell megtervezni, hogy annak bármely része elbirja a (szabad) raktárat is. Ezért a fődémerőssége 750 kg/m^2 legyen, a fődémvastagsága (a beépített világítótestekkel együtt) 43 cm . A moduláris épület egy-egy szintjének belső magassága legalább $2,60$ méter.

Személyzeti normák. A személyzeti létszámot több tényező befolyásolja: a lehetséges használók száma, a könyvtáron belüli szervezet, a gyűjtemény nagysága, az egyetem vagy főiskola oktatási rendszere, a nyitvatartási idő és a könyvtár termegosztása, térrendszere.

Az összes normák közül a személyzeti normák megállapítása a legbizonytalanabb. Ennek egyik fontos oka az, hogy a legtöbb felsőoktatási intézményünk alapfeladatain felül részt vesz a szakirodalmi ellátás és tájékoztatás országos, illetőleg regionális feladatainak ellátásában is. Az eltérések igen nagyok, egyetemeinken átlag 115 használóra jut egy könyvtári munkaerő.

Mínt hogy a mi normáink nem arra szolgálnak, hogy segítségükkel a teljes személyi szükségletet megállapíthassuk, csak arra alkalmasak, hogy az alapfunkciókra utalva némi támpontot adjanak a szükséges szolgálati helyiségek (irodák, üzemek) területének hozzávetőleges megállapításához. Ilyen célokra kielégítőnek mutatkozik a lehetséges használók száma alapján kialakított norma: Egyetemeken 80, főiskolákon 100 lehetséges használóra számíthatunk egy létszámot.

Az állomány és a raktározás normái. A nemzetközi tapasztalatok szerint egy könyvtár állománya évi 4-5%-kal nő, 16-17 év alatt megkétszereződik. Fejlett, kialakult állományú könyvtárakban a gyarapodás évi 2%-ra csökkenhet. (A Szovjetunió tudományegyetemein az évi gyarapodás 1,5-2,5%, a műszaki egyetemeken 3,5-4%.)

A nemzetközi gyakorlatban kialakult irányelv szerint, ha új könyvtár épül, állománynagyságát ajánlatos a régi könyvtár állományáénak kétszeresében megszabni. A magyar könyvtárfejlődés során kialakult régi gyűjtemények - mindenekelőtt a humán jellegű felsőoktatási intézmények - könyvtárainak rendszerint országos megőrző feladatuk is van.

Egy magyar vélemény szerint: "A kb. 10 000-es hallgatólétszámú egyetemek könyvtárainak raktári kapacitása 1 millió kötet könyv, 300 000 kötet folyóirat, 200 000 kutatási jelentés és disszertáció, továbbá a szakok számától függő oktatófilm raktár, 25 évi fejlesztést figyelembe véve, külön raktári részek a szabványoknak és szabadalmaknak, tekintettel a munkamegosztás szerinti feladatokra a mikrofilmek és mikrokártyák kis helyigénye miatt néhány raktári helyiség (a könyvek raktár részének 5-10%-a) biztosítandó e célra. A folyóiratok száma is függ a szakok számától, nagyságrendileg 5000-ben adható meg." (9)

A magyar tudományegyetemi könyvtárakban, különösen a Kossuth Lajos Tudományegyetemen és az Eötvös Loránd Tudományegyetem könyvtárában meglehetősen nagy állomány gyűlt össze. Tudományegyetemeinken 125,6 kötet, az agrártudományi egyetemeken 80,4, a műszaki egyetemeken 30,8, a művészeti jellegű főiskolákon 105, az összes főiskolákon 40,5 kötet, a kihelyezett tagozatokon pedig csak 24,8 kötet az egy lehetséges olvasóra jutó átlag. (A levelező hallgatókat is beleszámítva.)

Megjegyezzük, hogy normajavaslataink csupán szorosan az oktatási könyvszükséglet alsó értékeit fejezik ki. Minden egyéb funkcióból (tudományos kutatás, országos feladatok) folyó igényeket még hozzá kell számítani az alpnormákhoz.

A nemzetközi normák és a hazai állapotok figyelembevételével az alapfunkció állományszükséglet-normáira ez a javaslatunk:

tudományegyetem	90 kötet/lehetséges használó
társadalomtudományi-természet-tudományi jellegű főiskola	80 kötet/lehetséges használó
"alkalmazott tudományi" egyetem	70 kötet/lehetséges használó
"alkalmazott tudományi" főiskola	60 kötet/lehetséges használó

Ami a szabadpolcra helyezett állományrész arányát illeti, a magyar viszonyokra javasolt norma (amely leginkább megfelel a kontinensen alkalmazott gyakorlatnak):

20 000 kötetig	a teljes állomány	kerül szabadpolcra
100 000 "	az áll. 50%-a	" "
200 000 "	" 35%-a	" "
500 000 "	" 24%-a	" "
1 000 000 "	" 20%-a	" "

A szabadpolcos állomány elfogadható hazai tárolási normája egybevetve a nemzetközi gyakorlattal:

Szabadpolcos elrendezés esetén	100 kötet/m ²
Szakrendi (szabad) raktár "	200 kötet/m ²
Zárt (folyószámos) " "	400 kötet/m ²

A szabadpolcon elhelyezett folyóiratok helyigénye 10 folyóirat/m²

A tömör raktári födém teherbirása: 1000 kg/m²

A hagyományos raktári födém teherbirása: 750 kg/m²

Normák az olvasók elhelyezésére. A magyar egyetemi és főiskolai könyvtárak ülőhelykapacitása elmarad a nemzetközi gyakorlattól. Tudományegyetemeinken a lehetséges olvasók átlagosan 4,1%-át tudják leültetni. Az egyetemi átlag 4,3%, a főiskolai 3,7%. Kirívó példák: az Eötvös Loránd Tudományegyetemen a lehetséges olvasótábor 2%-át, a Semmelweis Orvostudományi Egyetemen az olvasóknak csupán 1%-át ültethetik le, a Keszthelyi Agrártudományi Egyetem könyvtárában a helyzet ennél is rosszabb, mivel a lehetséges használók mindössze 0,6%-át tudják leültetni.

Javaslat a magyar normákra:

Tudományegyetemen és társadalom- tudományi-természettudományi jellegű főiskolákon	12%
"Alkalmazott tudományi" egyetemeken és főiskolákon	10%

A magyar egyetemek mostoha ellátottsági viszonyai az ülőhelyekre szánt terek nagyságában is megmutatkoznak. Egyetemi könyvtárainkban egy olvasói helyre átlagosan 2,283 m² jut, de például a József Attila Tudományegyetemen csak 1,566 m², a Marx Károly Közgazdasági Egyetemen pedig 2,097 m².

Magyarországon az eddig alkalmazott norma 2,5 m²/olvasó. Az olvasói tér egységei lehetőleg ne legyenek 100 személyesnél nagyobbak, és kellően tagolt belső tér esetén is maradjanak a 250 férőhely alatt.

A kutatói munkahelyek normái. Az olvasószolgálati teret ki kell egészíteni kutatóhelyekkel. A javasolt magyar norma: a lehetséges olvasótábor legalább 1%-ának kívánatos magasabb értékű, komplex használatra is alkalmas kutatóhelyet vagy kutatófülkét tervezni. Ennek területigénye kutatónként 4 m².

A közönségszolgálat egyes helyiségeire vonatkozó normák:

Előadóterem	1,5 m ² /ülőhely
Szemináriumi szoba:	10 személyes 20 m ²

A tájékoztatás és a kölcsönzés tere. Ebben a térben vannak elhelyezve a közönség számára szolgáló katalógusok, a központi tájékoztatás kézikönyvtára, a bibliográfiákkal és a bibliográfiai segédeszközökkel (kartotékok, nyomtatott, vagy gépi előállítású katalógusok stb.), a központi referens-szolgálatot ellátó könyvtárosok asztalai, a kölcsönzőpult és a nyilvántartások.

A szakrészlegekben elhelyezett szakreferensek tájékoztató asztalait a viszonylag bőségesen megállapított olvasói tér terhére helyezük el, ezeknek nincs külön helyigényük.

A külföldi szakirodalomban a tájékoztatás terére vonatkozó normák nem találhatók, csak a cédulakatalógusok elhelyezésére van némi támpontunk. A magyar gyakorlat 5000 kötetre számít 1 m² alapterületet. Amíg tüzetesebb elemző vizsgálatot nem végzünk, abból a megfontolásból kiindulva, hogy a tájékoztató szolgálat helyszükséglete arányos magával az igénybevételt leginkább kifejező olvasói és raktári térrel, a helyszükségletet óvatos becsléssel az olvasói, és a raktári tér együttesének 4,5-5%-ában fejezzük ki.

Az információ és a kölcsönzés gépesítése megítélésünk szerint nem jár a helyigény növekedésével, a gépesítéstől inkább a helyszükséglet csökkenése várható.

Előtér és ruhatár. A könyvtár előterére és társalgójára - beleértve a társalgóban elhelyezett ülőhelyeket is - nemzetközi normatívák nem alakultak ki. A ruhatár normájánál ülőhelyenként 0,18 m² javasolható. Az előtér és a társalgó helyszükséglete ugyancsak arányos a könyvtár igénybevételével, s ezért - hasonlóan a tájékoztatás terének megállapításához - hozzávetőleges becslése is az olvasószolgálati és a raktári tér arányában történik. Ez a tér az egyetemek és a főiskolák könyvtáraiban az olvasószolgálat és a raktári tér együttes területének kb. 7-8%-a.

A szolgálati helyiségek, üzemek. A magyar egyetemi könyvtárakban az alkalmazottak részére rendelkezésre álló helyiségek alapterületi számadatai szerint meglehetősen alacsonyak:

a Budapesti Műszaki Egyetem könyvtárában alkalmazottanként	5,5 m ²
a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtárában	8,2 m ²
a József Attila Tudományegyetem Könyvtárában	7,5 m ²

A könyvtárakban ún. irodai normákat alkalmazni azért nem lehet, mert a könyvtárak dolgozói igen sok speciális anyaggal dolgoznak (pl. könyveket, folyóiratokat dolgoznak fel, bibliográfiai munkát végeznek stb.), s ezeknek egy része több-kevesebb ideig szükségképpen a szolgálati helyiségekben kap helyet. Ezért a szolgálati helyiségek normájának a kialakítása-kor a szükséges létszám alapján megállapított általános irodaszükséglethez külön hozzászámítjuk az egyes szolgálati helyiségek specifikus igényeit, az üzemi tereket, műhelyeket stb.

Irodai alapterület-igény könyvtárosonként	10 m ²
Adminisztratív munkaerőnként	5,5 m ²
Konferencia-szoba, amely közvetlenül csatlakozik a könyvtárigazgató szobájához	30-50 m ²
A szolgálati katalógus területigénye	8000 kötet/m ²

Az állománygyarapítási és feldolgozási munkák alkalmazottanként 10 m²-rel növelik a szükséges létszám alapján megállapított alapigényt.

Fotólaboratórium	40-50 m ²
Telex, könyvtárközi kölcsönzés	40-50 m ²
Kötészet	100 m ²
Anyagraktár	20 m ²
Reprográfia	75 m ²

Itt természetesen a leggyakoribb szolgálati helyiségek hozzávetőleges helyigényét soroltuk fel tájékoztatásul. A tervezési program minden könyvtárra nézve külön-külön állapítja meg a szolgálati terek és üzemek helyigényét.

Az egészségügyi helyiségek és a közlekedők területszükségletére az épületgépészeti helyiségekkel együtt a hasznos alapterület hozzávetőlegesen 20%-át szükséges számítani.

Bármennyire vitathatók is az alkalmazott normák, nagy előnyük, hogy figyelembevételük esetén alapvetően megváltoznak a könyvtár belső arányai.

Néhány egyetemi könyvtár hasznos alapterületének megoszlása:

	Hasznos alapter.	Olvasó szolg.	Raktár %	Szolg. h.
Eötvös Loránd Tud. Egyetem K.	4054	10,8	60,8	28,4
József Attila Tud. Egyetem K.	3005	16,5	68,9	14,6
Kossuth Lajos Tud. Egyetem K.	4270	14,7	65,7	19,6
Budapesti Műszaki Egyetem K.	4320	21,0	56,4	22,6
Agrártud. Egyetem K. Gödöllő	1856	38,9	45,2	15,9
Kertészeti Egyetem K. Budapest	1273	19,1	62,1	18,8

A normák figyelembevételével néhány minta (modell) is készült. Ezek területe és a hasznos alapterület belső megoszlása:

	Alap- terület	Olvasó szolg.	Raktár %	Szolg. h. %
Tudományegyetem 5000 használóra	8000	54,1	31,3	14,6
Tudomány jellegű egyetem 2000 használóra	3700	62,0	18,6	19,4
"Alkalmazott tudományi" jellegű egyetem 2000 használóra	3200	61,3	17,9	20,8
Társadalom- és természettud. jelle- gű főiskola 2000 használóra	3200	58,3	24,1	17,6
"Alkalmazott tudományi" jellegű főiskola 1000 használóra	1600	60,3	15,9	23,8

Bár a javasolt normák a szolgáltatások mai rendszerét igyekeztek figyelembe venni - pl. egyebek között helyet szánnak a reprográfiai szolgáltatásnak, a könyvtár audiovizuális eszközeinek s a könyvtárhasználat olyan modern formáinak, amelyek az egyetemi és a főiskolai oktatás mai követelményeire építenek (konferenciaszobák, szemináriumi szobák, előadótermek) -, a ma még általánosnak tekinthető nemzetközi gyakorlatnak megfelelően elsősorban a hagyományos szolgáltatásokra kívánnak irányszámot adni. A magas fokon gépesített információszolgáltatás, illetve kölcsönzés általában kisebb helyigényű, mint például a hagyományos feltárás, vagy a kölcsönzés nem gépesített formái.

HIVATKOZÁSOK

1. Az egyetemi és főiskolai könyvtárak 2. országos konferenciájának ajánlásai. = Könyvtáros. 25.évf. 1975. 11.sz. 642-645.p.
Az egyetemi és főiskolai könyvtárak 2. országos konferenciája. = Könyvtáros. 25.évf. 1975. 9.sz. 507-508.p.
CSÜRY István: Egy tanácskozás és résztvevői. Az egyetemi és főiskolai könyvtárak 2. országos konferenciájának mérlegéhez. = Könyvtáros. 25.évf. 1975. 11.sz. 638-641.p.
2. Az egyetemi könyvtárak fejlesztési irányelvei. (1970-1985) = Könyvtártudományi tanulmányok. 1970. Bp. OKDT, 1971. 166-191.p.
3. Irányelvek a főiskolai könyvtárak fejlesztésére. = Művelődésügyi Közlöny. 19.évf. 1975. 20.sz. 772-775.p.
4. CSÜRY István: Egyetemi modell - könyvtári modell. = Könyv és Könyvtár. VIII. 1. 27-52.p.
5. CSÜRY István: A könyvtár helye és szerepe a megújuló egyetemi oktatás rendszerében. = Előadások a Nemzetközi Könyvév debreceni ünnepén. Debrecen, 1973. 51-61.p.
6. Egyetemi Könyvtári Konferencia, Szeged, 1959. (Előadások és hozzászólások.) Bp. OSZK, KMK, 1960. 260.p.
7. NAGY Ernő. B.: Irányelvek a főiskolai könyvtárak fejlesztésére. = Könyvtáros. 25.évf. 1975. 12.sz. 696-700.p.
8. (HILLER István:) Az egyetemi könyvtárak épület- és helyiségproblémái. (Kérdőíves felmérés.) Sopron, 1974. 14.lev. 5 t. Kézirat.
9. HÉBERGER Károly: A könyvtári és tájékoztatási tevékenység várható fejlődése az ezredfordulóig. = Felsőoktatási Szemle. 24.évf. 1975. 12.sz. 716-722.p.